

UDK 141.319.8:111.852 Kupareo R.
Primljeno: 24. 8. 2015.
Prihvaćeno: 14. 12. 2015.
Izvorni znanstveni rad

UMJETNOST KAO OČOVJEČENJE ANTROPOLOGIJA U ESTETIČKOJ MISLI RAJMUNDA KUPAREA

Ivan DODLEK

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, p.p. 432, 10 001 Zagreb
ivan.dodlek@zg.t-com.hr

Sažetak

Filozofska antropologija pokazuje nam preko svojih eminentnih mislilaca – H. Plesnera i A. Gehlena – da se filozofija treba baviti onim duhovnim u čovjeku što utvrđuje temelje ljudskog i međuljudskog djelovanja po kojemu njegova egzistencija zadobiva smisao i koje mu omogućuje samorazumijevanje. Filozofija stoga ima zadatak voditi brigu o mogućnostima trajnog očovječenja. Takvu brigu preuzeo je i jedan od najznačajnijih hrvatskih umjetnika i mislilaca umjetnosti XX. stoljeća Rajmund Kupareo (1914. – 1996.), koji je u okviru svojih filozofsko-estetičkih razmatranja dao nov i izvoran doprinos poimanju umjetničkog fenomena kao osobitog djelovanja duha po kojem je čovjek kadar zadobiti cjelovitije razumijevanje zbilje i vlastitog opstanka unutar nje. Budući da u sebi krije duboku ljudsku stvarnost, umjetnost je za Kupareo – u duhu aristotelovsko-tomističkog realizma – *naročita* ljudska vrijednost. Kao promatranje bića pod vidom *lijepoga*, umjetnost je vrijednost koja u konkretnim umjetničkim simbolima, kao rezultatu umjetničke transfiguracije, daje naslutiti savršenstvo bića. Kao i svaka vrijednost, zbog svojeg sadržaja, ona trajno privlači i usavršuje neki subjekt. Stoga je smisao umjetnosti da – kroz umjetničko utjelovljenje vitalnih, osobnih, međuosobnih i nadosobnih vrijednosti – čovjek uvijek iznova transcendirira stvarnost pokušavajući pronaći dublje, metafizičko značenje zbilje da bi tako bivao oplemenjen i da bi pronalazio nove i jedinstvene načine uzdizanja svojega duha ponad briga svakodnevice te da bi na taj način uživao u umjetničkom ushitu i trajnoj radosti preobrazbe. U tom je smislu – pokazuje nam Kupareo – umjetnost autentična ljudska djelatnost koja preobražava čovjeka produhovljujući ga da bi se sve više usavršavao i tako cjelovito ostvarivao u suglasju sa sobom, s bližnjima, s prirodom i u konačnici s Vrhovnim Bićem. Takvo očovječenje kroz umjetničko stvaralaštvo zahtijeva trajni napor i djelatnost duha koja nije jednostavna, ali je za čovjeka jedini put na kojem otkriva kako *postajati* čovjekom.

Ključne riječi: Rajmund Kupareo, čovjek i vrijednosti, lijepo, umjetnička transfiguracija, umjetnički ushit, očovječenje.

Uvod

Filozofija je unutar svojeg interesa za razumijevanje i tumačenje sveopće zbilje uvijek imala osobito mjesto za čovjeka kojega u kontekstu filozofske antropologije promatra ponajprije u otvorenosti njegova *tubitka* koji se očituje u njegovoj *dogadajnosti*. To znači ne samo da čovjek *tu jest* kao zbroj vlastitih determiniranosti nego da on također trajno čovjekom treba *postajati* na temelju specifičnih dimenzija svojeg postojanja, a to su u prvom redu razum i sloboda (volja). Eminentni mislioci čovjeka, H. Plessner i A. Gehlen, označuju ga u prvom redu kao nedostatno biće. Naime, već njegova specifična biološka struktura, prema Gehlenu, pokazuje da je određen manjkavostima koje se u biološkom smislu mogu opisati kao neprilagođenosti, nespecijaliziranosti i kao nešto nerazvijeno. Za razliku od drugih viših sisavaca on bi – zbog npr. nedostatka dlakavosti za obranu od klimatskih uvjetâ, zatim zbog nedostatka prirodnih napadačkih organâ i tjelesne građe primjerene bijegu – u prirodnim uvjetima, živeći na tlu, okružen najopasnijim grabežljivcima, već odavno bio istrijebljen. Čovjek je beznadno neprilagođen, no taj manjak nadoknađuje radnom sposobnošću i darom za djelovanje, dakle rukama i inteligencijom. Upravo je zato uspravljen, obziran i ima slobodne ruke.¹ Čovjek je djelatno biće koje zauzima stav i u tom je smislu on još zadaća samome sebi i čini nešto od sebe. Plessner stoga naglašava da je čovjek, budući da je bez usidrenja i bez sigurna oslonca, usmjeren prema djelovanju. Zbog toga on »sebe tek mora učiniti onim što već jest«². Kako to čini? Čovjek je obdaren inteligencijom i promišlja, stoga je on, kao što će Gehlen reći: »pravi Prometej – upućen na ono što je udaljeno, na ono što nije prisutno u prostoru i vremenu, on živi – suprotno od životinje, za budućnost, a ne u sadašnjosti... Samo čovjek među svim poznatim bićima kao osoba ima povlasticu da svojom voljom poseže u krug nužnosti, koji je za puka prirodna bića neprobojan i u samome sebi počinje posve svjež niz pojava. Čin kojim to postiže zove se djelovanje.«³

Sredstva koja mu je priroda uskratila čovjek mora sâm nadomjestiti, a to čini tako što svijet kojemu je otvoren djelatno prerađuje u ono što mu služi u životu. Da bi opstao, specijalizira se za preoblikovanje i svladavanje prirode. Ukupnost prirode koju je preradio u ono što služi njegovu životu

¹ Usp. Arnold GEHLEN, *Čovjek. Njegova narav i njegov položaj u svijetu*, Zagreb, 2005., 29.

² Helmuth PLESSNER, *Stupnjevi organskoga i čovjek. Uvod u filozofsku antropologiju*, Zagreb, 2004., 280.

³ Arnold GEHLEN, *Čovjek. Njegova narav i njegov položaj u svijetu*, 28.

naziva se *kultura*. Svijet kulture čovjekov je svijet, odnosno kultura je njegova druga priroda. Ono što je za životinju okolina, to je za čovjeka svijet kulture. Nju će Gehlen definirati kao »odsječak prirode koju je on svladao i pretvorio u pomagala za život«⁴. Na drugom mjestu pak kao »ukupnost prirodnih uvjeta koje je čovjek djelatno, radom svladao, promijenio i iskoristio, uključujući i uvjetnije, rasterećene vještine i umijeća koji postaju mogući tek na toj osnovi«⁵.

Kultura je, dakle, univerzalna ljudska zbilja i danost. Ona je prostor slobode i ujedno zadatak cijelog čovječanstva. Čovjek je opterećen podražajima i nagonima, a kultura je prostor u kojem se njima ovladava, odnosno rasterećuje pritiska neposrednog obilja dojmova.⁶

U Gehlenovu tumačenju čovjeka važnu ulogu imaju upravo nagoni u odnosu na djelovanje. Budući da je čovjek biće otvoreno prema svijetu – za koji po prirodi nije osposobljen i zbog čega mu život ovisi o vlastitom djelovanju i inteligenciji – bio bi izgubljen kad bi, poput životinje, raspolagao samo s nekoliko utvrđenih instinkta, čak i ako bi se oni mogli ispravljati iskustvima. Njegovi su nagoni ustrojeni drukčije nego što mogu biti u biću instinkta, a to je prije svega ustroj otvorenosti prema svijetu. Čovjek je sposoban za – kako nas podsjeća Gehlen – »orijentirljivost nagonâ«⁷, što, dakako, mora postići sâm. On može sputavati i odgađati nagone, a to naglašava prije svega slobodu njegove svijesti od vlastitih temeljnih nagonâ. Gehlen smatra da je odgađanje nagonâ presudno jer se tako u ljudskoj unutrašnjosti uspostavlja *hijat* između nezadovoljenog nagona i svijesti. Upravo zato je ključ za razumijevanje strukture čovjekovih nagonâ djelovanje. U djelovanju se pokazuje njegovo nadživotinjsko ponašanje koje se sastoji u izvanrednoj mogućnosti obrata smjera nagonâ racionalnim ponašanjem i u askezi kao redukciji instinktâ, što je zapravo *postajanje čovjekom*. Sposobnost pak da se nagoni zadrže za sebe i da racionalno ponašanje ne ovisi o njima razotkriva čovjekovu unutrašnjost, osnovu fenomena duše.⁸ Prema Plessneru, čovjek je kao dvojno biće ponajprije »postavljen između životinje i anđela, jedna životinja koja iza sebe ostavlja životinjstvo«⁹.

⁴ *Isto*, 33.

⁵ *Isto*, 34.

⁶ Usp. *Isto*, 36.

⁷ *Isto*, 314.

⁸ Usp. *Isto*, 47–48.

⁹ Helmuth PLESSNER, *Conditio humana. Filozofijske rasprave o antropologiji*, Zagreb, 1994., 105.

Napuštanje »životinjstva« čovjeku je moguće upravo po onom duhovnom u njemu i zato se filozofija, kako naglašava Plessner u kontekstu svoje antropologije: »Treba baviti onim duhovnim u čovjeku kao uračunljivim subjektom njegova svijeta i kao mjestom proizlaženja svih nadvremenskih sustavâ iz kojih njegova egzistencija zadobiva smisao i koji mu omogućuju samorazumijevanje.«¹⁰

Filozofija, drugim riječima, ima zadatak voditi brigu o mogućnostima trajnog očovječenja. Taj zadatak i takvu brigu oko očovječenja preuzeo je u okviru svojih filozofsko-estetičkih razmatranja i Rajmund Kupareo¹¹ (1914. – 1996.), kojeg možemo predstaviti kao jednog značajnog hrvatskog pjesnika – ali i teoretičara umjetnosti – XX. stoljeća. Budući da je kritičko vrednovanje njegova umjetničkog stvaralaštva kao i njegove estetičke misli aktualizirano tek u novije vrijeme,¹² a za njegova života je bilo zanemarivano, čini nam se značajnim progovoriti o specifičnosti njegova doprinosa razumijevanju umjetničkog fenomena kao osobitog i posebnog djelovanja ljudskog duha unutar procesa očovječenja po kojem je čovjek kadar zadobiti cjelovitije razumijevanje zbilje i vlastitog opstanka unutar nje. Kako u sebi krije duboku

¹⁰ Usp. Helmuth PLESSNER, *Macht und menschliche Natur. Ein Versuch zur Anthropologie der geschichtlichen Weltansicht*, u: *Gesammelte Schriften V. Macht und menschliche Natur*, Frankfurt am Main, 1981., 181.

¹¹ Iscrpan prikaz Kupareove biografije vidi u: Petar Marija RADELJ, *Osamdeset godina života i rada Rajmunda Kuparea*, u: Rajmund KUPAREO, *Svetloznak*, Varaždinske Toplice – Zagreb, 1994., 293–302; Petar Marija RADELJ, *Dominikanski korijeni u životu i djelu Rajmunda Kuparea OP (1914–1996)*, u: *Vjesnik Hrvatske dominikanske provincije*, 33 (1996.), 37–45; Petar Marija RADELJ, *Život i djelo Rajmunda Kuparea*, u: *Hrvatska revija*, 64 (1994.) 4, 592–596; Petar Marija RADELJ, *Obilježenost Rajmunda Kuparea Vrboskom. O stotoj godišnjici rođenja*, u: *Crkva u svijetu*, 50 (2015.) 1, 134–146.

¹² Usp. Dubravko JELČIĆ, *Rajmund Kupareo (1914–1996)*, u: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1997., 332–333; Neven JURICA, *Poezija Rajmunda Kuparea*, u: Neven JURICA, *Bog i hrvatska poezija XX. st.*, Zagreb, 1991., 107–116; Zdravko GAVRAN, *Ljepota kao prosjaj vrijednosti i umnosti*, u: Rajmund KUPAREO, *Um i umjetnost*, Zagreb, 2007., 7–50; Vinko BREŠIĆ, *Tko je zapravo Rajmund Kupareo?*, u: *Hrvatska revija*, 64 (1994.) 4, 586–589; Ivan ARMANDA, *Akademik dr. fr. Rajmund Kupareo OP – književnik i estetik svjetskog glasa*, u: *Marulić*, 39 (2006.) 5, 842–856; Stjepo MIJOVIĆ KOČAN, *Rajmund Kupareo*, u: Stjepo MIJOVIĆ KOČAN, *Skupljena baština. Suvremeno hrvatsko pjesništvo 1940–1990*, Zagreb, 1993., 85–88; Domagoj POLANŠČAK, *Recepcija estetike Tome Akvinskog u Rajmunda Kuparea*, u: Ivan ŠESTAK – Josip OSLIĆ – Anto GAVRIĆ (ur.), *Prilozi hrvatskoj neoskolastici*, Zagreb, 2014., 153–161; Božidar PETRAČ – Davor ŠALAT – Zdravko GAVRAN – Sanja NIKČEVIĆ – Ivan DODLEK – Domagoj A. POLANŠČAK – Željka LOVRENIĆ, *Književnik i mislilac kršćanskog nadahnuća. Uz 100. obljetnicu rođenja Rajmunda Kuparea*, u: *Kolo. Časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu*, 25 (2015.) 1, 61–135.

ljudsku stvarnost, umjetnost je za Kupareo *naročita* (*per excellentiam*) ljudska vrijednost.¹³

1. Naročita vrijednost umjetnosti – otkrivanje sveobuhvatnosti i bogatstva ljudskog bića

Djelovanje čovjekova duha očituje se na različitim područjima njegova života. Tri su temeljna područja koja su se od novovjekovlja iskristalizirala kao filozofija ili znanost, moral i umjetnost. Sva ta tri područja djelovanja ljudskog duha temelj su onoga što smo u uvodnom razmatranju označili kao dimenziju kulture unutar koje čovjek pronalazi prostor slobode kako bi kroz djelovanje samostalno vodio svoj život i učinio nešto od sebe te tako nadoknadio nedostatnost vlastitog bića koju mu je namijenila priroda, ali koja mu se istodobno pokazuje kao mogućnost ostvarenja svoje vlastitosti u vidu onoga postajati čovjekom. Područje je to koje čovjeku – kada djeluje – omogućava ne samo da živi, nego i da *vrijedi*. Taj zahtjev za vrijednošću očituje se za Plessnera kao »trajna težnja za nečim novim, težnja za nadmašivanjem kao vječnim procesom radi uravnoteženja«¹⁴.

Tu težnju za vrijednošću Kupareo vidi kao čovjekovo temeljno nastojanje za usavršavanjem svojeg bića na osnovi prirodnih moći njegova uma i slobodne volje. Vrijednost, naime, poradi svojeg sadržaja, prema Kupareu »privlači i usavršuje neki subjekt«¹⁵. Ipak, umjetnost je za njega posebno djelovanje duha¹⁶ i stoga je ona naročita (*per excellentiam*) ljudska vrijednost budući da uključuje »sveobuhvatnost čovjeka«. Tako će u eseju »Umjetnost, naročita ljudska vrijednost« ukazati na sljedeće: »Sve čovjekove moći, duševne i tjelesne, sudjeluju u oblikovanju umjetničkog djela. Zato naglašavamo 'ljudsko' u umjetnosti. Ako ne znamo što je 'ljudsko', ne možemo znati ni što je umjetnost ni njezina vrijednost za čovjeka.«¹⁷

Ono ljudsko biva, dakako, predmetom istraživanja napose filozofije kao i egzaktnih znanosti. Ipak, naglašava Kupareo, filozofsko je promišljanje ponajprije *inventum* (*invenire*, ići, hodati prema), što znači da je ono u trajnom tra-

¹³ Usp. Rajmund KUPAREO, Umjetnost, naročita ljudska vrijednost, u: Rajmund KUPAREO, *Čovjek i umjetnost*, Zagreb, 1993., 15.

¹⁴ Helmuth PLESSNER, *Stupnjevi organskoga i čovjek. Uvod u filozofsku antropologiju*, 289.

¹⁵ Rajmund KUPAREO, *Promišljanja o ljepoti i umjetnosti*, u: Rajmund KUPAREO, *Um i umjetnost*, Zagreb, 2007., 378.

¹⁶ Usp. Rajmund KUPAREO, Čemu umjetnost?, u: Rajmund KUPAREO, *Čovjek i umjetnost*, 7.

¹⁷ Rajmund KUPAREO, Umjetnost, naročita ljudska vrijednost, 15.

ženju i tenziji prema nečemu što se nikada do kraja ne može iscrpiti i dostići. Umjetničko djelo, s druge strane, označava mirnoću kad je jednom dovršeno, budući da je put (*iter*) završen za to djelo. Znanstveno izlaganje pak ono što je rezultat istraživanja (*inventum*) prevodi u savršen jezik matematičkih formula. Umjetnost se, međutim, ne može svesti na matematičku formulu budući da ona ne ostaje samo na razini apstrakcije, već na najizvrsniji način uspijeva sjediniti apstraktno s konkretnim.¹⁸ Kupareovim riječima: »Filozofska ili znanstvena apstrakcija ne gleda na konkretno, dok umjetnost sjedinjuje apstraktno s konkretnim, duhovno s tvarnim, pokazujući sklad, harmoniju između materije i forme, a to je ljudski ideal. Razumije se da se u umjetnosti radi samo o sugerenciji tog sklada, ali ta sugerencija smiruje čovjeka više nego filozofska ili znanstvena istraživanja, koja su uvijek u 'pokretu', tenziji prema nečemu što još nije potpuno dostignuto.«¹⁹

Moral i umjetnost dva su područja ljudskoga koja otkrivaju na veoma jasan način bogatstvo pojedinačnih osobnosti, jer niču iz najdubljih izvora ljudske naravi.²⁰ Ipak, čudoredne su vrijednosti za Kuparea na najuzvišenijem i na prvom mjestu na ljestvici ljudskih vrijednosti zato što one najviše i najdublje usavršavaju čovjeka i jer ga usmjeruju prema zadnjem cilju života.²¹ Međutim, veza apstraktnoga s konkretnim – kao i u slučaju znanosti i filozofije – jača je u umjetnosti nego u moralu. Umjetnost, naime, spaja apstraktno s konkretnim, a to odgovara ljudskoj naravi, koja uključuje duhovno i tjelesno kao svoje bitne elemente.²² Umjetnost – kao i čudoređe – teži putem vrijednosti čovjeka sve više i sve dublje usavršavati i tako ga oplemenjivati kako bi se ostvario kao svojstven i nezamjenjiv vid duha.²³

Vrijednost, međutim, podsjeća Kupareo, »nije nešto što bi postojalo samo po sebi. Nalazimo je uvijek ostvarenu u predmetima, pojedinačnim osobama ili konkretnim okolnostima. Vrijednosni 'ideal' nije nešto hipostazirano, nešto apstraktno što bi postojalo kao stvarno. Ono je 'izvučeno' iz stvari ili pojedinačnih osoba u kojima su vrijednosti ostvarene. Ne smijemo odijeliti vrijednost od bića (dobra), ni biće od vrijednosti. Ontološki i aksiološki red intimno su sjedinjeni. Kod sastava neke vrijednosti, u egzistencijalnom smislu, sudjeluju dva čimbenika: neko dobro (kakvoća koja umnaža onto-

¹⁸ Usp. *Isto*, 18.

¹⁹ *Isto*, 18–19.

²⁰ Usp. *Isto*, 17.

²¹ Usp. *Isto*, 15, 17.

²² Usp. *Isto*, 18.

²³ Usp. Rajmund KUPAREO, Čemu umjetnost?, 8.

loško bogatstvo nekog bića i ne mijenja njegovu bit) i neka konkretna ljudska osoba.«²⁴

Upravo stoga je umjetnost za njega naročita (*per excellentiam*) ljudska vrijednost jer spajajući apstraktno s konkretnim i duhovno s tvarnim teži biti odrazom čovjekovih težnji za skladom između njegovih osobnih osjećaja (misli) i svijeta koji ga okružuje.²⁵ Na koji način? Tako što se vrijednosti koje se odnose na čovjeka utjelovljuju i oživotvoruju u umjetničkim djelima i na taj način postavljaju ga u visine duha tj. – ukratko rečeno – produhovljuju ga.

2. Umjetnost kao produhovljenje čovjeka

Umjetnost, prema Kupareu, u sebi krije duboku ljudsku stvarnost koja se očituje ponajprije u utjelovljenju *vitalnih vrijednosti* koje uključuju ljudske nagone i strasti, a imaju sjedište u osjetilnim ljudskim moćima. One su utjelovljene u mnogim umjetničkim djelima kao prirodna datost koja je zajednička čovjeku i životinji. Ipak, moment u kojemu se čovjek razlikuje od životinje jest onaj kada čovjek svoje nagone i strasti – na temelju dubinskog pokreta duše – izdiže na razinu ideala ili vrline i na taj način ih drži pod kontrolom razuma i volje.²⁶ U tom smislu umjetnost utjelovljuje čovjekove vitalne vrijednosti, međutim, valjalo bi – prema Kupareu – voditi računa o tome da umjetničko djelo ne postane mjestom i načinom oponašanja znanstvene deskripcije pri čemu bi umjetnik, opisujući do u detalje funkcije i reakcije organizma i tako prenaglašavajući fizičke i fenomenalne vidove nad duhovnima, preuzeo ulogu pukog fiziografa ili psihografa. Fiziografija i psihografija morale bi odgovarati ideji ili naravi djela tako da bude moguće naslutiti sve ponore ljudskih strasti, a da se ne snizi na njihove opise podražavajući znatiželjnost čitatelja. U tom kontekstu Kupareo pronicljivo primjećuje: »Koliko bi se stranica u romanima moglo ispustiti, a da djelo ne izgubi ništa od svoje vrijednosti. Ako se pak neko djelo sastoji samo u opisivanju funkcija organizma, onda se tu više ne radi o umjetnosti, nego o pornografiji.«²⁷

Zbog toga je u umjetničkom stvaralaštvu važno uvijek voditi računa o načelu prema kojemu se umjetničko djelo odlikuje prije svega kakvoćom (kvalitetom), a ne kolikoćom (kvantitetom). U tom kontekstu Kupareo utvrđuje

²⁴ Rajmund KUPAREO, Umjetnost, naročita ljudska vrijednost, 17.

²⁵ Usp. Rajmund KUPAREO, Čemu umjetnost?, 9.

²⁶ Usp. Isto, 10.

²⁷ Rajmund KUPAREO, Vrijednosna načela kritike umjetnosti, u: Rajmund KUPAREO, *Um i umjetnost*, 241.

i temeljni aksiom (vrijednosno načelo) kritike (vrijednosnog suda) umjetnosti²⁸ koji glasi: »Neko je umjetničko djelo vrjednije ukoliko zadire u dubinu (intenzivira) neke 'ideje' ili intuiranog osjećaja, a ne ukoliko tu 'ideju' proširuje (ekstenzivira) na mnoge objekte.«²⁹

U kontekstu umjetničkog utjelovljenja spomenutih vitalnih vrijednosti, to bi značilo da se kakvoća ili kvaliteta postiže ukoliko se sve dublje zadire u neku bitnost (vrijednost) i ukoliko se sve više ukorjenjuje u nju pri čemu se ostvaruje upravo snaga napetosti nekog doživljaja, a ne samo njegovo povećanje i širenje.³⁰ Umjetnost, dakle, produhovljuje čovjeka kada neko umjetničko djelo utjelovljuje sve ljudske strasti koje kao vitalne vrijednosti teže biti uzdignutima u vrline ili ideale putem kojih strasti postaju zapravo načinom usavršavanja čovjeka što nas dalje vodi prema drugim vrijednostima.³¹

Vrijednosti koje su povezane s vitalnima, ali su uzdignute do savršenstva, Kupareo naziva osobnim ili individualnim vrijednostima – ukoliko se odnose na pojedinca – i međuosobnim (interindividualnim) vrijednostima ukoliko se odnose na zajednicu u kontekstu područja pravednosti u nastojanju ostvarenja sklada između pojedinca i njegovog bližnjega. Te se vrijednosti – utjelovljene u mnogim umjetničkim djelima – očituju u čudorednim vrlinama: jakosti (strpljivost, izdržljivost, velikodušnost, postojanost itd.) i suzdržljivosti (triježnost, čudoredna čistoća, blagost, poniznost, čednost, prijaznost itd.) te preko uzajamne, razmjenične (komutativne) i razdiobne (distributivne) pravednosti; prati ih istinoljubivost, velikodušnost, prijaznost, darežljivost, slobodoljubivost, obiteljska i domovinska vjernost, zahvalnost, a napose prijateljstvo koje nadilazi strogu pravednost, jer se temelji na ljubavi.³² Isticanje čudorednih vrlina umjetničkim utjelovljivanjem osobnih i međuosobnih vrijednosti ne znači, međutim, da umjetnost stoji u službi nekoga ili nečega, tj. u navedenom slučaju, u službi morala. Ona nema ponajprije funkcionalnu vrijednost prema kojoj bi bila svedena na sredstvo za postizanje izvanumjetničkih ciljeva.³³ Pritom, naglašava Kupareo, vrijedi drugi aksiom kritike umjetnosti koji glasi: »Umjetničko djelo posjeduje vrijednost u sebi i

²⁸ Aksiome kritike umjetnosti Kupareo izvodi i temelji na aritostelovsko-tomističkoj poziciji realizma.

²⁹ Rajmund KUPAREO, *Vrijednosna načela kritike umjetnosti*, 239.

³⁰ Usp. *Isto*, 240.

³¹ Usp. Rajmund KUPAREO, *Čemu umjetnost?*, 10.

³² Usp. *Isto*, 11.

³³ Usp. Rajmund KUPAREO, *Umjetnički odgoj*, u: Rajmund KUPAREO, *Čovjek i umjetnost*, 36.

ne smije biti u službi drugih vrijednosti: znanstvenih, filozofskih, moralno-teoloških itd.«³⁴

Umjetnost za Kuparea, da ponovimo, nije na najuzvišenijem mjestu na ljestvici ljudskih vrijednosti kao što su to čudoredne ili vjerske vrijednosti poradi toga što one najviše usavršavaju čovjeka. Ipak, umjetnost je, kao naročita (*per excellentiam*) ljudska vrijednost, »završna vrijednost« budući da sadrži svrhu u samoj sebi.³⁵ Upravo u tom smislu završne ili konačne vrijednosti ona ne može biti apsorbirana od čudorednih, vjerskih, pedagoških, filozofskih, znanstvenih i inih vrijednosti. Rezultat takve apsorpcije ili podređivanja umjetnosti, npr. moralu – tako da moral postane mjerilom vrijednosti umjetničkog djela – Kupareo naziva estetskim moralizmom.³⁶ Estetski moralizam htio bi od umjetnosti stvoriti odgojnu školu, ali naglašava Kupareo: »Umjetnik ne moralizira, već on iznosi u slikama vrline i strasti kako se očituju u životu, u ljudskoj naravi (*in genere naturae*, rekao bi Toma Akvinski), a ne kao neko čudoredno dobro ili zlo (*in genere moris*).«³⁷

Dakako, naglasiti da umjetnost posjeduje *vrijednost u sebi* ne znači da je odvojena od drugih vrijednosti.³⁸ Umjetnost se uvijek nadahnjuje na drugim ljudskim vrijednostima, ali pritom one nisu cilj, već gradivo umjetnosti. U tom smislu za Kuparea vrijedi daljnji aksiom kritike umjetnosti koji glasi: »Ostvarenja drugih vrijednosti (povijesnih, društvenih, filozofskih, čudorednih, vjerskih) mogu poslužiti kao građa ('materija') za njegovo vlastito stvaranje, ali nikada kao cilj.«³⁹

To bi značilo da se neko umjetničko djelo može nadahnuti na nečijim krepostima, porocima ili umnim naporima, ali umjetnikov cilj nije iznošenje moralnih, znanstvenih ili vjerskih činjenica, već da preko njih približi općeljudsku ideju (ideju života ili viziju svijeta) koju mu te činjenice sugeriraju. U tom kontekstu umjetnost je neodvojiva od drugih vrijednosti i uvijek je usko povezana s njima, budući da svaka vrijednost ukazuje na neki vid čovjekove sveukupnosti. Ipak, podcrtava Kupareo: »Umjetnost sve vrijednosti zaodijeva u ruho savršenosti, ne samo stoga što umjetnost mora biti savršena u sebi nego i stoga što ove konkretne vidove uzdiže na stupanj 'ideja' i 'ideala'. Kod

³⁴ Rajmund KUPAREO, *Vrijednosna načela kritike umjetnosti*, 244.

³⁵ Usp. Rajmund KUPAREO, *Umjetnički odgoj*, 36.

³⁶ Usp. Rajmund KUPAREO, *Umjetnost kao posebna ljudska vrijednost po Tomi Akvinskom*, u: Rajmund KUPAREO, *Umjetnik i zagonetka života*, Zagreb, 1982., 22.

³⁷ Rajmund KUPAREO, *Vrijednosna načela kritike umjetnosti*, 247.

³⁸ Usp. Rajmund KUPAREO, *Umjetnički odgoj*, 37.

³⁹ Rajmund KUPAREO, *Vrijednosna načela kritike umjetnosti*, 248.

umjetničkog se djela više neće raditi o Cezaru, Kolumbu, Napoleonu, Hitleru, Staljinu, Gandhiju, Majci Tereziji i drugima, što će reći samo o životu nekih povijesnih ličnosti, s njihovim planovima, borbama, očajanjima, mržnjama, ljubavima itd., nego one postaju simboli 'uzori' (dobri ili loši) osjećaja, ljudskih djelatnosti, dostojni poštovanja i oponašanja ili odbojnosti.⁴⁰

Oslanjajući se na Tomino razlikovanje, ali ne i rastavljanje ljudskih vrijednosti, naš autor dalje naglašava da kao što druge vrijednosti ne smiju apsorbirati umjetnost, tako ni umjetnost ne smije apsorbirati druge vrijednosti. Rezultat takve apsorpcije – pri čemu bi se umjetnost proglasilo jedinom i vrhunskom ljudskom vrijednošću – bila bi druga krajnost zvana esteticizam izražen u larpurlartističkom načelu »umjetnost radi umjetnosti«.⁴¹ S obzirom na to pitanje Kupareo pita: »Što bi bila 'čista' umjetnost ili pak 'umjetnost poradi umjetnosti'? Ako se to geslo uzme kao pravilno da umjetnost ne smije služiti ostalim vrednotama (čak ni vjerskim vrijednostima), onda se slažemo, ali ne i da umjetnost može mimoići ili zanijekati ostale ljudske vrijednosti. Umjetnost ne može biti puka igra, pusta forma bez sadržaja.«⁴²

Njezina odijeljenost od drugih vrijednosti dovodi ju često u napast nijekanja istih pri čemu umjetnost u konačnici završava u autizmu ili povlačenju u sebe što često znači prekid osobito s vjerskim i moralnim vrijednostima što vodi prema dezintegraciji ljudske osobe.⁴³ U tom kontekstu Kupareo navodi aksiom kritike umjetnosti koji glasi: »Djelo nekog umjetnika koje niječe druge vrijednosti, niječe sebe kao umjetničku vrijednost.«⁴⁴

Rastavljanjem vrijednosti – i stavljanjem jedne vrijednosti (umjetnosti) ponad drugih (vjerskih, moralnih) – zapada se u protuslovlje iz razloga što bi umjetničko djelo kao jedna vrijednost, koja bi izravno nijekala etičku, religioznu ili neku drugu, zanijekala samu sebe, naglašava Kupareo slijedeći misao Tome Akvinskoga. Naime, ukoliko se nekim umjetničkim djelom niječe neka moralna ili vjerska vrijednost istodobno to za sobom povlači – bilo potpuno, bilo djelomično – nijekanje i umjetničke vrijednosti zato što bi se time zanijekalo istinu koja je *biće-vrijednost* pod vidom istinitoga. U tom bi smislu umjetnička vrijednost (inzistirajući samo na osobini bića pod vidom lijepoga), koja bi zanemarivala, recimo, etičke vrijednosti, zapravo zanijekala samu sebe zato jer bi nijećući osobine bića pod vidom dobroga i istinitoga istodobno zanijekala to

⁴⁰ Rajmund KUPAREO, *Umjetnički odgoj*, 38.

⁴¹ Usp. Rajmund KUPAREO, *Umjetnost kao posebna ljudska vrijednost po Tomi Akvinskom*, 13.

⁴² Rajmund KUPAREO, *Umjetnički odgoj*, 37.

⁴³ Usp. Rajmund KUPAREO, *Čemu umjetnost?*, 8.

⁴⁴ Rajmund KUPAREO, *Vrijednosna načela kritike umjetnosti*, 250.

isto biće pod vidom lijepoga. Upravo se, pak, u tome sastoji proturječe takve sukobljenosti vrijednosti, budući da jedna te ista stvar ne može istodobno i u istom pogledu biti i ne biti.⁴⁵

Dakako, to za Kuparea ne znači da sadržaj umjetničkog djela ne može biti nešto negativno i ružno – moralno zlo utjelovljeno u umjetničkom djelu – jer, kako i Toma naglašava: »Kada ne bi postojalo zlo u svijetu, znatno bi se umanjilo čovjekovo dobro, ne samo u spoznajnom pogledu, nego i u pogledu želje i ljubavi dobra, jer se dobro bolje spoznaje kada se usporedi sa zlim, a kada je neko zlo učinjeno, žarče se priželjkuje dobro, kao što bolesnici znaju bolje nego itko kako je zdravlje veliko dobro (*Summa Contra Gentiles*, Lib. III, c. 71).«⁴⁶

U tom smislu Kupareo navodi i posljednji aksiom kritike umjetnosti koji glasi: »Neko umjetničko djelo može imati kao 'siže' neku protuvrijednost: nepoštenje, bračnu nevjernost, ubojstvo, škrtost, blud, pijanstvo, ali kao antitezu kreposti, a ne kao njezinu apologiju.«⁴⁷

Taj aksiom proizlazi iz njegova uvjerenja da nas umjetnost odgaja ne samo pomoću pozitivnih ideja, nego – ponekad čak i više – pomoću onih negativnih.⁴⁸ To se njegovo uvjerenje temelji na Augustinovu i Tominu *nauku o zlu* koje ne postoji u sebi, nego je nacijepljeno na nešto pozitivno što postoji u sebi i u tom kontekstu Kupareo promišlja u prvom redu o tzv. noetičkoj vrijednosti privativnih formi za čovjeka u umjetnosti. Tako naglašava: »Zlo nije samo nešto negativno. Prije se mora reći da je nešto 'privativno', tj. nešto što je odsutno u određenom subjektu, a što mu pripada kao element njegova savršenstva. [...] U pojmu 'privacije' (lišenja) uključen je pojam ontološkog subjekta i pojam frustracije težnje k dobru; frustracija koju uzrokuju također ontološki (ili još bolje rečeno: ontički) činitelji koji se mogu spoznajno dokučiti i analizirati. Ontički subjekt, uzročni činitelji, izjalovljene tendencije pružaju podatke koji omogućuju karakterizaciju zla o kojemu je riječ. Zlo ne postoji u sebi, nego je nakalemljeno na nešto pozitivno, na nešto što postoji u sebi. Ali uza sve to, zlo je fizička, psihička i moralna činjenica, činjenica koja je dostupna spoznaji, koja se može katalogizirati, kao što su bolesti, grijesi itd. Kada bi zlo bilo samo nešto negativno, bilo bi nepojmljivo, kao što je nepojmljivo 'ništavilo'. Naglašavamo mogućnost 'spoznaje' zla (dakako,

⁴⁵ Usp. *Isto*, 250.

⁴⁶ Citirano prema: Rajmund KUPAREO, Umjetnost kao posebna ljudska vrijednost po Tomi Akvinskom, 25.

⁴⁷ Rajmund KUPAREO, Vrijednosna načela kritike umjetnosti, 251.

⁴⁸ Usp. Rajmund KUPAREO, Umjetnički odgoj, 37.

neizravne, to jest preko spoznaje dobra kome se zlo protivi), jer se u tome sastoji vrijednost zla za čovjeka, u našem slučaju za umjetnost. U tom smislu spoznaja suprotnosti, sukoba, predstavlja nešto vrijedno za intelektualni razvitak čovjeka.«⁴⁹

Negativno se, dakle, ne može shvatiti bez onoga što je pozitivno, jer nitko ne može shvatiti što je tama ukoliko prije toga ne spozna što je svjetlost. Tako se ni poroci, grijesi i moralno zlo uopće ne može shvatiti bez vrlina i kreposti kojima se protive i zbog toga Kupareo naglašava da bijeda poroka – utjelovljena u umjetničkim djelima – najbolje očituje uzvišenost promašene vrijednosti vjernosti, slobode, ljubavi itd.⁵⁰ Zbog toga i moralni rigorizam koji u umjetničkim ostvarenjima vidi pogibelj za moralni razvoj pojedinca u bitnome umanjuje noetičku vrijednost privativnih formi, budući da spoznaja grijeha vodi k njegovu prevladavanju u istini i milosti.⁵¹ Tako grijeh ili moralno zlo – ono ružno – postaje prigodom da nešto postane bolje ili čak i ljepše. Protuvrijednost, stoga – ukoliko je antiteza kreposti, a ne njezina apologija kao u slučaju rastavljanja i odvajanja vrijednosti u slučaju »umjetničkog autizma« ili pak »dirigirane«, tj. »angažirane umjetnosti« – koju utjelovljuje neko umjetničko djelo upućuje u konačnici na ono cjelovito i savršeno.

Kupareo je u svojim razmatranjima trajno u potrazi za tim savršenstvom u umjetnosti iz razloga što umjetnička djela odražavaju čovjekovu težnju za savršenstvom⁵² jer svojom savršenošću umjetnost pokazuje čovjeku kako bi morao biti savršen od sam⁵³ i zato umjetnost odgaja sama po sebi, tj. nije potrebno da bude apsorbirana od drugih vrijednosti ili da ona sama apsorbira druge vrijednosti.

Mogućnost usavršavanja čovjeka Kupareo, dakle, vidi u umjetničkom utjelovljenju ljudskih vrijednosti. Osim dosad razmatranih vitalnih, osobnih i međuosobnih vrijednosti, on podcrtava važnost umjetničkog utjelovljenja još jedne skupine vrijednosti, a to su one nadosobne ili superindividualne koje usavršuju ostale ljudske vrijednosti.⁵⁴ Vrijednosti su to koje – vodeći računa o cjelini čovjeka i njegovim naravnim vitalnim, osobnim i međuosobnim vrijednostima – ukazuju na metafizičko nadilaženje ili transcendenciju stvarnosti.

⁴⁹ Rajmund KUPAREO, *Umjetnost kao posebna ljudska vrijednost po Tomi Akvinskom*, 25–26.

⁵⁰ Usp. Rajmund KUPAREO, *Vrijednosna načela kritike umjetnosti*, 251.

⁵¹ Usp. Rajmund KUPAREO, *Čak i grijesi*, u: Rajmund KUPAREO, *Um i umjetnost*, 335.

⁵² Usp. Rajmund KUPAREO, *Ružno u umjetnosti*, u: Rajmund KUPAREO, *Čovjek i umjetnost*, 54.

⁵³ Usp. Rajmund KUPAREO, *Umjetnički odgoj*, 36.

⁵⁴ Usp. Rajmund KUPAREO, *Čemu umjetnost?*, 12.

Za Kuparea je, pak, takvo metafizičko nadilaženje stvarnosti u temelju same antropologije i stoga zaključuje: »Bez metafizike nema antropologije, jer bez nadilaženja stvarnosti čovjek postaje – da se poslužimo Sartreovim riječima – *une passion inutile* (L'Être et le Néant), a ostali ljudi postaju za njega neke vrsti pakla ('L'enfer c'est les autres', *Huis Clos*). Ako čovjek nema transcendencije, ne može je imati ni umjetnost.«⁵⁵

Znači li to onda ipak da Kupareo krši svoje načelo kritike umjetnosti prema kojemu umjetničko djelo posjeduje vrijednost u sebi i ne smije biti u službi drugih vrijednosti: znanstvenih, filozofskih, moralno-teoloških,⁵⁶ te da ipak tvrdi da bi umjetnost trebala biti u službi vjerskih vrijednosti koje – barem za vjernika – najviše i najdublje usavršavaju čovjeka i tako mu pružaju transcendentni smisao? Dakako da ne, budući da on jasno tvrdi da bi takva apsorpcija umjetničkih vrijednosti od vjerskih vrijednosti završila u tzv. *estetskom pijetizmu* koji umjetnost stavlja u službu religije.⁵⁷ Međutim, takav je pristup za Kuparea neprihvatljiv iz jednog razloga: »Takva djela ne samo da nisu na čast Crkvi, nego nerijetko iskrivljuju pravi religiozni osjećaj; odgovaraju željama vjernika koji nalaze u njima korelate svojih osjećaja što odgovara razini njihove dogmatske nedoraslosti. Sjetimo se bezbrojnih 'lijepih' sličica, kipića, medalja itd. kojima još uvijek obiluju naše crkve i izložbene dvorane. Opasno je kad se od 'formalnih znakova' (odnosa značenja) učine 'magični znakovi' (odnosi 'učinske' uzročnosti). Sakralni predmeti time postaju neke vrsti amuleta.«⁵⁸

Umjetnost je za Kuparea posve ljudski fenomen što on posebno izriče: »Nadnaravno, kao takvo, ne ulazi u umjetnost. Misteriji ili objavljene istine ne mogu, kao takvi, biti sadržajem umjetničkih djela. Kršćanski umjetnik pruža u svojim djelima simbole tih istina, ali ti simboli ne nadilaze ljudske granice, ljudsku fantaziju. Inače bi se radilo o dogmatskim etiketama izraženim pomoću konvencionalnih apstraktnih znakova, kao što su trokuti za Presv. Trojstvo, monogrami, posebni amblemi (obilježja života, smrti, mučenika itd.), leme (specifične izreke svetaca) itd. To može ući u katehezu, ali ne i u umjetnost. Kršćanska umjetnost spada kao i svaka druga umjetnost u područje simbolâ, ali njezini su simboli 'izvučeni' iz realnog (ljudskog) života, ljudskih težnji i želja. Stara je izreka da 'milost ne uništava narav, nego je usavršava'.

⁵⁵ Rajmund KUPAREO, Umjetnost, naročita ljudska vrijednost, 16.

⁵⁶ Usp. Rajmund KUPAREO, Vrijednosna načela kritike umjetnosti, 244.

⁵⁷ Usp. Rajmund KUPAREO, Umjetnost kao posebna ljudska vrijednost po Tomi Akvinskom, 16.

⁵⁸ Rajmund KUPAREO, Vrijednosna načela kritike umjetnosti, 247.

[...] Kršćanska umjetnost nije nikakva 'nad-gradnja', fikcija, nego stvarnost za svakog čovjeka koji smatra da život ima svoj smisao. Ne samo život, nego i smrt. Naglašujemo *ljudsko* obilježje umjetnosti (pa i one sakralne).«⁵⁹

Iz toga, naravno, slijedi da vrijedi načelo kritike umjetnosti da ostvarenja drugih vrijednosti – u ovom kontekstu vjerskih – mogu poslužiti kao građa ('materija') za njegovo vlastito stvaranje, ali nikada kao cilj.⁶⁰ Metafizičko nadilaženje stvarnosti – dajući time čovjeku dublje značenje i tako ga usavršavajući – u umjetnosti je moguće samo jedinstvenim, cjelovitim i uvijek novim i izvornim utjelovljenjem svih ljudskih vrijednosti (vitalnih, osobnih, međuosobnih, nadosobnih) prema naznačenim načelima kritike umjetnosti. Takvo metafizičko nadilaženje stvarnosti ostvaruje se, prema Kupareu, u umjetničkom stvaralaštvu svaki put kada se čovjeka sa svojim nadanjima, osjećajima, razočaranjima, uspjesima i promašajima – ukratko sa svim dimenzijama ljudskih vrijednosti – prenosi *onkraj* samo svakodnevnih zapažanja. To prenijeti *onkraj* u umjetnosti znači u prvom redu čitavu zbilju i čovjeka *transfigurirati* (preobličiti) i na taj način tu istu zbilju trajno ovdje i sada *produhovljavati* preko ostvarenja umjetnika *riječi* (poezija, drama, pripovijest), *crte* (slikarstvo, kiparstvo, arhitektura) i *pokreta* (glazba, ples, film).⁶¹

3. Umjetnička transfiguracija i duhovno preobličenje

Da bi se razumjelo o čemu Kupareo govori kada upotrebljava pojam umjetničke transfiguracije potrebno je najprije vidjeti u čemu je bitna razlika između filozofije i umjetnosti. Tako Kupareo pojašnjava: »Filozofija je traženje smisla života i svega što je stvoreno. Ona to izražava u idejama, općim pojmovima, ali filozofska ideja nema istu fizionomiju kao ona umjetnička. Zato umjetničku 'ideju' stavljamo u navodnicima, jer dok je filozofska ideja dobivana procesom apstrakcije, umjetnička je plod intuicije. Filozofska ideja, jednom dobivena, živi neovisno od stvari; ove mogu nestati, kao što može nestati i cijeli svemir, ali ideje u čovjekovoj glavi neće nestati. Umjetnička 'ideja', naprotiv, tako je prisno vezana za stvar (tvar) da nestaje s njima, kao što se dogodilo s tisućama umjetničkih djela staroga doba [...] Dok filozofija pokazuje veličinu čovjeka, umjetnost očituje u isti mah njegovu veličinu i bijedu.«⁶²

⁵⁹ Rajmund KUPAREO, *Umjetnost, naročita ljudska vrijednost*, 17.

⁶⁰ Usp. Rajmund KUPAREO, *Vrijednosna načela kritike umjetnosti*, 248.

⁶¹ Usp. Rajmund KUPAREO, *Čemu umjetnost?*, 13.

⁶² Rajmund KUPAREO, *Vrijednosna načela kritike umjetnosti*, 245–246.

Svaka stvar ili prirodna datost – prema Kupareu – u sebi krije mogućnost novoga značenja, a upravo transfiguracijom ili preobličenjem određene prirodne datosti s kojom radi, umjetnik recipijente upućuje u mnogostruke mogućnosti novih značenja putem umjetničkih ideja utkanih u djelo.⁶³ Umjetničko preobličenje rezultat je redovitog spoznajnog procesa imaginativnog preobličenja koji je, međutim – za razliku od racionalno-apstraktnoga imaginativnog preobličenja, gdje se osjetilni dojmovi ili predodžbe stvari jednostavno zamjenjuju pojmom – prijelaz u novo značenje stvari. Racionalno-pojmovno imaginativno preobličenje temelj je filozofske spoznaje i tu se doista pokazuje veličina čovjeka koji na taj način produhovljuje stvarnost.⁶⁴ Kupareo će reći: »Naš se duh ‘uvlači’ u stvar pomoću slika koje o njoj posjeduje i iz njih ‘izvlači’ ono što je bitno, jedinstveno.«⁶⁵ Uzdizanjem stvari na duhovnu razinu putem razuma, ljudski um zadobiva mogućnost njezinog razumijevanja – kao i temelj za sporazumijevanje – ali na taj način kao umna bića još uvijek nismo sposobni prijeći *onkraj*, kako to Kupareo naglašava. Kada pak ne prelazimo *onkraj* onoga što je razum izgradio na temelju racionalno-pojmovnog preobličenja, ostajemo u apstrakcijama koje su daleko od konkretne stvarnosti.⁶⁶ Umjetničko preobličenje u prijelazu *onkraj* za Kuparea znači pronaći nove mogućnosti i nova značenja stvari kojima će se stvarnost moći produhoviti u njezinoj cjelovitosti. To bi, prema Kupareu, bilo produhovljenje stvarnosti – sjedinjenjem apstraktnoga s konkretnim, osjetnoga s umnim, povijesnoga s nadvremenskim, tvarnoga s duhovnim – kroz umjetničko djelo.⁶⁷

Takav spoj može ostvariti samo umjetničko preobličenje i to u dimenziji znaka koji – nadilazeći svoju temeljnu odrednicu kao ‘odnos na nešto’, kao npr. u lingvističkoj vrsti znaka – u svojoj najvišoj formi simbola u utjelovljenju umjetničkih ideja postaje sebidostatna vrijednost.⁶⁸ *Synballein* za Kuparea znači: iz sjedinjenja pojedinih dijelova nešto naslutiti. Umjetničko preobličenje u ovakvoj unutarnjoj dinamici znaka u formi *synballein* uzdiže bića kao fizičke i psihičke fenomene u nadosjetni svijet.⁶⁹ Upravo je takvo uzdizanje

⁶³ Usp. Rajmund KUPAREO, *Transfiguracija u umjetnosti*, Zagreb, 1987., 17.

⁶⁴ Usp. *Isto*, 20.

⁶⁵ *Isto*, 21.

⁶⁶ Usp. *Isto*, 20.

⁶⁷ Usp. *Isto*, 21.

⁶⁸ Usp. Rajmund KUPAREO, *Umjetničko stvaranje*, u: Rajmund KUPAREO, *Čovjek i umjetnost*, 83.

⁶⁹ Usp. *Isto*, 84.

bića putem umjetničkog preobličenja, prema Kupareu, prijelaz »onkraj onoga što se gleda i čuje«⁷⁰. To pak je u konačnici prijelaz iz simbolike u metafiziku.⁷¹

Kupareovo *onkraj* pojedinačnoga ili individualnoga koje se gleda i sluša u konkretnom umjetničkom djelu je zapravo slutnja općeljudske ideje ili ideje života kojom svako umno biće nastoji dati svoj doprinos u izgradnji sveopće vizije stvarnosti. Što je to općeljudska ideja Kupareo objašnjava u eseju »Osnovne crte Tomine teorije umjetnosti«: »Općeljudskom idejom sugerira se jedan novi, sveopći ljudski svijet, koji na taj način postaje 'lijep' u estetičkom smislu riječi. Zato s pravom Toma kaže da se 'umjetnost bavi onim što je opće (In *Metaph. Aristotelis*, Liber I, lectio 1, br. 18)'. [...] Na taj način umjetnost stvara novi produhovljeni, ljudski red među stvarima.«⁷²

Produhovljeni red među stvarima Kupareo pronalazi upravo u estetskom redu koji je rezultat umjetničkog preobličenja. Kakav je to estetski red pojašnjava nam u dimenziji značaja *zanosa* unutar konteksta umjetnosti: »Estetski red je neponovljiv i izvoran odnos između stvari, između znaka i označenog – koji nas kao lijepi red uzbuđuje i zanosi.«⁷³

Ovdje nije riječ o običnom uzbuđenju ili zanosu zbog privlačnosti bića koje nam može pružati bilo osjetilni, bilo psihički užitak. Zanos o kojemu Kupareo govori rezultat je užitka proizašlog iz lijepoga umjetničko-estetskog reda. Posljedica umjetničkog zanosu za čovjeka je oplemenjujuća jer ga produhovljuje ushitom kao posebnom dimenzijom radosti koja mu omogućuje ostvarenje sklada.⁷⁴ Da bismo razumjeli o kakvom je to zanosu – koji vodi prema radosti sklada – riječ, Kupareo nas podsjeća na definiciju *lijepoga* Tome Akvinskoga: »Lijepo pripada području spoznajne moći; kaže se da je lijepo ono što se sviđa vidu (*Summa Theologiae*, I, 5, 4 ad 1).«⁷⁵

Ono što se sviđa vidu – a Kupareo nadodaje da se to mora primijeniti i na sluh – ne uključuje samo osjetilni užitak. Ne smije se, naime, zaboraviti na prvi dio rečenice – »lijepo pripada području spoznajne moći« – koji upućuje na to da užitak, kao plod lijepoga, uključuje napose produhovljeni užitak. Tako Kupareo tumači: »Ljudska osjetila (vid, sluh itd.) posjeduju ontološki

⁷⁰ Rajmund KUPAREO, *Transfiguracija u umjetnosti*, 23.

⁷¹ Usp. Rajmund KUPAREO, *Umjetničko stvaranje*, 84.

⁷² Rajmund KUPAREO, *Osnovne crte Tomine teorije umjetnosti*, u: Rajmund KUPAREO, *Umjetnik i zagonetka života*, 72–73.

⁷³ *Isto*, 70.

⁷⁴ Usp. Rajmund KUPAREO, *Umjetničko stvaranje*, u: 87.

⁷⁵ Citirano prema: Rajmund KUPAREO, *Osebnost umjetničke spoznaje*, u: Rajmund KUPAREO, *Umjetnik i zagonetka života*, 37.

značaj ne samo osjetilnosti, nego i duhovnosti. U tome se razlikuju od osjetila životinja.«⁷⁶

Produhovljeni užitak kao rezultat promatranja bića pod vidom lijepoga je – budući da pripada području spoznajne moći – ono što se sviđa ili što privlači naš um. Ono pak što privlači naš um nije ponajprije – ili bolje, ne samo – ono što naše oko vidi i što naše uho čuje (iako je to potrebno), nego ono *onkraj* onoga što se vidi i čuje. Ono *onkraj* – onoga što oko vidi i što uho čuje – jest ono što prepoznaje naš um, a on prepoznaje općeljudsku ideju (ideju života ili viziju svijeta), utjelovljenu u simbolu, putem kojega razumijevamo i tumačimo zbilju. Upravo to, dakle, što se sviđa ili što privlači um – kao prepoznavanje ili iščitavanje ideja života ili vizije svijeta – jest ono što u nama proizvodi produhovljeni užitak ili ushit koji Kupareo tumači pojmom *raptus*: »Stari su taj 'ushit' (*raptus*, od lat. *rapere*, zgrabiti, silom povući) zvali 'furor' (bijes, žar). Dakle, 'furor poeticus', 'furor tragicus'. Dosta je promatrati velike dirigente simfonijskih orkestara da se čovjek uvjeri da u njima vlada taj 'ushit' (*raptus*) koji zanosu nadodaje misaonu silovitost ('*addit violentiam mentis*', rekao bi Toma Akvinski). Taj 'ushit' ili 'furor' prati rad svih velikih umjetnika.«⁷⁷

Riječ *ushit* dolazi od glagola »hititi, baciti«.⁷⁸ Pitanje je: U što nas to *baca* produhovljeni užitak koji je rezultat umjetničkog promatranja? *Baca* nas u posebnu vrstu radosti koja nam – na temelju ubačenosti u posebnu vrstu umjetničke vizije svijeta – ukazuje na mogućnost ostvarenja unutarnjeg sklada što je – naglašava Kupareo – izvorna ljudska čežnja. Kupareovim riječima: »Svi žudimo za skladom (harmonijom) u nama samima: između djelovanja razuma i volje, između duhovnoga i sjetilnoga, između apstraktnoga i konkretnoga. Umjetnost općenito, a glazba posebno, sugerira nam to harmonično sjedinjenje.«⁷⁹ Upravo zato on u svojim promišljanjima trajno vodi računa o ovoj izvornoj ljudskoj čežnji za skladom.

U tom smislu Kupareo u svim svojim tekstovima nastoji pokazati u čemu se sastoji vrijednost umjetnosti za čovjeka. O tome govori napose u eseju »Promišljanja o glazbenoj i ljudskoj harmoniji« gdje o vrijednosti glazbe piše: »Čini nam se, ipak, da se vrijednost glazbe za čovjeka sastoji prvenstveno u tome da mu pokaže kako bi se morao cjelovito ostvarivati, tj. biti u suglasju sa samim sobom, s drugima, s prirodom i s Vrhovnim Bićem.«⁸⁰ Za Kupareo to znači da

⁷⁶ Rajmund KUPAREO, Estetski užitak, u: Rajmund KUPAREO, *Čovjek i umjetnost*, 59.

⁷⁷ *Isto*, 60.

⁷⁸ Usp. *Isto*, 59.

⁷⁹ Rajmund KUPAREO, Promišljanja o glazbenoj i ljudskoj harmoniji, u: Rajmund KUPAREO, *Govor umjetnosti*, 104.

⁸⁰ *Isto*, 103.

čovjek još uvijek nije dovršen i da nije u potpunosti ostvaren samo zato što po svojem ontološkom određenju pripada ljudskoj vrsti. Mogućnost njegovog dovršenja ili usavršavanja u ljudskosti u vrijednosnom smislu Kupareo vidi u umjetnosti koja je najizvrsnije mjesto njegovog očovječenja. Zato Kupareo naglašava: »Čovjek je jedino biće koje 'mora' postati čovjekom, u aksiološkom, ali ne u ontološkom smislu. Vrijednost, ljepota, spada u red ljudskih oblika koje nazivamo kakvoćom (*qualitas*). Kakvoća određuje, obilježava na unutarnji, apsolutni način neko biće umnažajući njegovo ontološko bogatstvo, ali ne mijenja njegovu narav. Biti znanstvenikom, umjetnikom, svecem itd. ne mijenja ljudsku narav, ali je određuje, usavršava (ili pogoršava, ako se radi o protuvrijednostima).«⁸¹

Ovdje se čini značajnim odgovoriti na pitanje: Zašto Kupareo uopće naglašava da je potrebno očovječivati se i postajati sve više čovjekom? Njegov odgovor pronaći ćemo u eseju »Od motrenja do promatranja«. Tu će Kupareo reći: »Mi smo zapravo cijeloga života djeca jer uvijek tražimo odgovore na pitanja koja su od važnosti za naš opstanak.« Umjetnost nam – podcrtava Kupareo – omogućuje promatranje bića u formi lijepoga i na taj način nam pruža uvijek novu dimenziju smisla stvarnosti što je svakako dublji i sveobuhvatniji pokušaj odgovora na čovjekova temeljna životna pitanja.⁸²

Zaključak

Pronalaženje dubljeg i sveobuhvatnijeg smisla zbilje i čovjeka kroz dimenziju umjetnosti ukazuje na činjenicu da je promatranje bića pod vidom lijepoga ponajprije plod spoznajne moći, kako nam to Kupareo u svojem promišljanju umjetnosti postupno razotkriva oslanjajući se najviše na Tomu Akvinskoga kao svojega eminentnog učitelja mišljenja. Ta vrsta umjetničke spoznaje nije obična racionalna spoznaja, već je to specifična vrsta racionalnosti koju zovemo estetičkom spoznajom. Kakva bi to bila estetička spoznaja Kupareo nam ne otkriva samo kao teoretičar umjetnosti nego ponajprije kao umjetnik riječi u sferi pjesništva. Možda nam u tom kontekstu upravo njegova pjesnička riječ može najbolje približiti smisao i značenje estetičke spoznaje o kojoj je – čini se – Kupareo prozborio u pjesmi *Spoznaja*:

*Naći ćeš sebe kad ti srce klone
U naručaj sjete koja dušu zebe.*

⁸¹ Rajmund KUPAREO, *Promišljanja o ljepoti i umjetnosti*, u: Rajmund KUPAREO, *Um i umjetnost*, 378.

⁸² Usp. Rajmund KUPAREO, *Od motrenja do promatranja*, u: Rajmund KUPAREO, *Um i umjetnost*, 340.

Znaj da blijede svijeeće tek kad suzu rone
Osvjetljuju sebe!

Tada nemoj žalit' što ti mis'o šuti,
Jer u njoj oduvijek nemiri se roje,
Tek srce, srce koje vječno sluti,
Ono je tvoje... samo tvoje!⁸³

U najpotresnijim trenutcima ljudskoga života »misao šuti, jer se u njoj nemiri roje«. Misao kao *verbum mentis* rezultat je racionalne spoznaja koja proizvodi pojam ili apstraktnu ideju kojom se – kako Kupareo naglašava – »naš duh 'uvlači' u stvar pomoću slika koje o njoj posjeduje i iz njih 'izvlači' ono što je bitno, jedinstveno.«⁸⁴ *Verbum mentis* ostaje, međutim, uvijek na razini apstrakcije što nas kao ljudska bića ostavlja nezainteresiranima i ne dotiče nas. Stoga se oživotvorenje onoga bitnoga i jedinstveno ljudskoga ostvaruje tek u području »srca koje vječno sluti«, tj. u dimenziji *verbum cordis* kao rezultatu estetičke spoznaje. To znači ono Kupareovo inzistiranje na iskustvenoj spoznaji koja se temelji na ideji srca-uma koje *intuira*, tj. naslućuje u metaforama i simbolima općeljudsku ideju ili viziju svijeta i čovjeka – bitne elemente ljudskih osjećaja, čežnji, napora, strasti – čija je izvorna čežnja sklad koji je moguć tek kao sinteza konkretnoga i apstraktnoga, osjetilnoga i umnoga, pojedinačnoga i općega, izraznoga i idejnoga. *Verbum cordis* je – kao iskustvena spoznaja – neodjeljiva od *verbum mentis*, međutim ona mu daje ozračje osjećajnosti i ljubavi, podcrtava Kupareo. U tom smislu, estetička spoznaja kao *verbum cordis* jest rješenje i dovršenje intelektualne spoznaje (osjetilne i misaone) na njezinoj složenijoj razini, jer lijepo svoje korijenje pušta u dubini bića. Kupareo je tako svojim estetičkim razmatranjima dao nov i izvoran doprinos poimanju umjetnosti kao nečega što više od bilo kojeg drugog pristupa čovjeku zahvaća u njegove dubine, u njegovu prirodu i egzistenciju i time u smisao onoga eminentno ljudskoga.

Čovjek je – kako se to pokazalo na početku ovoga promišljanja – kao i životinja bitno određen nagonima. Ipak, nagoni mu – za razliku od životinja – ne omogućuju da se u potpunosti ostvari u onome bitnome što određuje njegovu ljudsku narav. Stoga se čovjek u svojoj razumsko-voljnoj specifičnosti ostvaruje ponajprije kroz djelovanje koje se očituje u preoblikovanju i svladavanju prirode, tj. u kulturi. Uz mnogobrojne hominizacije – *homo erectus*, *homo rusticus*, *homo sapiens*, *homo ludens*, *homo faber* itd. – Kupareo naglašava onu koja ukazuje na osobitost čovjeka kao *homo creans* (stvaralačkog čovjeka) i *arti-*

⁸³ Rajmund KUPAREO, *Svjetloznak*, 222.

⁸⁴ Rajmund KUPAREO, *Transfiguracija u umjetnosti*, 21.

fex creans (stvaralačkog umjetnika). Više negoli u bilo kojoj drugoj sferi hominizacije čovjek je kao *homo creans* i *artifex creans* kadar uzdići nagone na stupanj plemenitih osjećaja (ideja života) ili ljudskih vitalnih, osobnih, međuosobnih i nadosobnih vrijednosti i na taj ih način ukorijeniti u sebi, tj. produhoviti ih, da bi postale vrline (*virtutes*).

Vrijednosti – kako pokazuje Kupareo – ulaze u red ljudskih oblika koje nazivamo kakvoćom (*qualitas*), a upravo kakvoća je ona koja obilježava biće na unutarnji, apsolutni način umnažajući tako njegovo ontološko bogatstvo što, dakako, ne mijenja njegovu narav, ali je usavršava ili pogoršava ako se radi o protuvrijednostima. I baš tu se pokazuje važnom Kupareova tvrdnja da je čovjek jedino biće koje »mora« postati čovjekom u vrijednosnom smislu, budući da vrijednosti modificiraju pojedinačni subjekt, ali ne mijenjaju njegovu fizionomiju. Upravo je *lijepo* za Kuparea – u smislu hominizacije kao *homo creans* – ljudska vrijednost koja u konkretnim umjetničkim simbolima daje naslutiti savršenstvo bića, a kao i svaka vrijednost, zbog svojeg sadržaja, ona trajno privlači i usavršuje neki subjekt. Umjetnost je u tom kontekstu doista – kako je to Kupareo na mnogo mjesta naglasio – izraz najbogatije i najtankoćutnije duhovnosti, najsvjetnije i najproživljenije duhovne djelatnosti. Kupareo to izriče ovako: »Umjetnost odgaja sama po sebi: svojom savrшеноšću (umjetničkom djelu se ne može ništa ni oduzeti ni dodati) pokazuje čovjeku kako bi morao biti savršen on sam.«⁸⁵

Smisao umjetnosti za Kuparea je u tome da – kroz umjetničko utjelovljenje vitalnih, osobnih, međuosobnih i nadosobnih vrijednosti – čovjek uvijek iznova transcendirira stvarnost pokušavajući pronaći dublje, metafizičko značenje zbilje da bi tako bivao oplemenjen i da bi pronalazio uvijek nove i izvorne načine uzdizanja svojega duha ponad briga svakodnevice te da bi na taj način uživao u duhovnom ushitu i trajnoj radosti preobrazbe. U tom je smislu – pokazuje nam Kupareo – umjetnost autentična ljudska djelatnost koja ponajprije transformira, tj. preoblikuje i preobražava čovjeka produhovljujući ga da bi se na taj način sve više usavršavao i tako cjelovito ostvarivao usklađujući se sa sveobuhvatnom stvarnošću.

Takva hominizacija ili očovječenje kroz umjetničko stvaranje zahtijeva trajni napor i djelatnost duha koja nije jednostavna, ali je za čovjeka jedini put na kojem otkriva kako *postajati* čovjekom. Kupareovim riječima: »Put je dug, ali se isplati prijeći ga da bi se od ovoga svijeta napravio jedan bolji svijet i da bi mu se dalo transcendentni smisao, kao što to daje umjetničko djelo koje nadi-

⁸⁵ Rajmund KUPAREO, *Umjetnički odgoj*, 36.

lazi vrijeme i prostor (umjetnost je nadvremenska i nadprostorna), usprkos tome što nastaje u određenom vremenu i prostoru.«⁸⁶

Summary

ART AS A HUMANIZING AGENT

ANTHROPOLOGY IN RAJMUND KUPAREO'S AESTHETIC THOUGHT

Ivan DODLEK

Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb
Vlaška 38, p.p. 432, HR – 10 001 Zagreb
ivan.dodlek@zg.t-com.hr

The works of Plessner and Gehlen, eminent thinkers in the field of philosophical anthropology, show that philosophy should concern itself with the spiritual part of the human being, which builds the foundations for personal and interpersonal activity and thus gives purpose to the human person's existence and enables his/her self-understanding. Philosophy should therefore concern itself with the possibility of permanent humanization. One of the most significant 20th century Croatian artists and thinkers, Rajmund Kupareo (1914 – 1996), concerned himself exactly with the above-mentioned topic and gave, in his philosophical and aesthetic deliberations, a new and original contribution to the understanding of the phenomenon of art as a particular spiritual activity ensuring the human being a better understanding of reality and his/her own survival in it. Since deep human reality is hidden in it, art is for Kupareo – in the spirit of Aristotelian-Thomistic realism – a specific human value. As a means of studying a being in terms of what is beautiful in it, art is a value that – through concrete artistic symbols resulting from artistic transformation – indicates perfection of a being. As any other value, due to its content, it permanently attracts and continues to perfect a particular subject. The purpose of art is therefore to – by artistically embodying the vital, personal, interpersonal and suprapersonal values – enable the human being to transcend reality again and again trying to find a deeper, metaphysical meaning of reality in order to enrich himself and find new and unique ways to raise his spirit beyond everyday concerns and thus enjoy artistic elation and permanent joy of transformation. In this sense – as shown by Kupareo – art is an authentic human activity that transforms the human being enspiritalizing him for the purpose of further perfection and complete realization in line with himself/herself, his/her closest ones,

⁸⁶ Isto, 38.

Ivan DODLEK, *Umjetnost kao očovječenje. Antropologija u estetičkoj misli Rajmunda Kuparea*

nature and, finally, the Supreme Being. Humanization of this kind – realized through artistic creation – requires constant effort and activity of the spirit, which is not simple but which is, for the human being, the only way to discover how to become human.

Keywords: *Rajmund Kupareo, human being and values, beautiful, artistic transfiguration, artistic elation, humanization.*